

PEDAGOGICKÉ ROZHLEDY

Dr. FERDINAND KRATINA (Olomouc):

FRANTIŠEK KREJČÍ JAKO PSYCHOLOG.

Osobnost Františka Krejčího vyznačuje se nadprůměrnou zájmovou šíří a v oblasti jeho zájmu stojí psychologie na prvním místě. Z ní vychází a k ní se stále vrací. Láká jej i svou poměrnou mladostí a nehotovostí i svou blízkostí k filosofii. Krejčí jako psycholog je prvý český důsledný empirik a prvý systematick velkého formátu. O psychologický empirism musil sváděti prudký zápas, který mu jistě způsobil mnoho trpkých chvil. Sklon k systematictosti vidíme zřejmě nejen v jeho šestidílné »Psychologii«, ale i v jeho díle filosoficko-historickém a zejména v jeho »Positivní etice«.

V psychologii vytýčil si Krejčí veliký cíl. Chtěl vybudovati pro českou literaturu úplnou psychologickou soustavu, jakou měli tehdy na př. Němci v díle Wundtově. Ale v době tehdejšího kvasu, kdy nehotový psychologický výzkum rozrůstal se po stránce věcné i metodické všemi možnými směry a příliš kvapným tempem, znamenal pokus o soustavu ještě příliš velké riziko. Dá se dobře ukázat právě na Wundtově díle, jak jeho soustava rychle zastarala. Dnes již nikdo nemluví o jeho apercepční teorii (jejíž slávy na př. Krejčí ihned správně postihoval), ani o jeho teorii protorové, ani o jeho 3 citových dimensích (libost a nelibost, napětí a uvolnění, vzrušení a uklidnění). Tvůrčí duchové i dnes ještě psychologické soustavě se vyhybají a pracují raději monograficky; píšeli i soustavu, pak se spokojují nejhrušší klasifikací a vyplňují ji útkou, zpracovávanou i s různých hledisek. Risiku soustavy nemikl také Krejčí.

Prvá odborná psychologická práce prof. Krejčího »Novější měry v psychologii« vyšla 1894 v Časopisu českého musea. Podává pěknou a hodně podrobnou orientaci po soudobé psychologii a mohla být dobře vydána knižně jako úvod do psychologie. Jejím pokračováním je »Psychologický obzor« v Naší Době (1898) a pak psychologické rozhledy v několika ročnících České lyšli. Tyto práce jsou i dnes zajímavou četbou, ukazující jeho osobní zájmy a jeho zápas se soudobými psychologickými problémy. Na př. v »Novějších směrech« najdeme podrobné výklady o problému psychologie, o jejím vývoji, o psychologii matematické (Herbartovské), fyziologické, o psychofysice, o psychologii srovnávací, Völkerpsychologii, o psychologické metodě a experimentu a j.

V psychologických rozhledech v Naší Době a České Mysli můžeme sledovat Krejčího polemiku s Wundtem a jeho apercepce a zjišťování jeho poměr k Ebbinghausovi, Ziehenovi, Jamesovi, Brentano Lippsovi a k psychologickým problémům.

Další odborně-psychologické práce Krejčího jsou dvě monografie, které již prozrazují jeho pracovní směr a vědecký program Element psychologický (1895) a Asociační zákon (1897).

V »Psychologickém elementu« pokouší se zdůvodnit základy své psychologické teorie. Podle tehdejší módy vidí popis úkol psychologie v rozboru složitého duševna (duševního proudění) ve složky. Cílem rozboru pak jsou elementy (prvky) t. j. složky nejjednodušší, které by se již dále nedaly rozkládat. Krejčí ohledává filosofické i logické požadavky, činěně na element. Požadavek filosofický zní, aby element byl ve vývojové souvislosti se zjevy přírodními. Požadavek logický, aby element byl vzat ze zkušenosti, aby byl vskatku jevem nejjednodušším a ve vývoji aby představoval nejnižší stádium duševního života člověka. Prvkem je Krejčímu počátek, t. j. onen jednoduchý duševní děj, který spočívá ve vědomí určitého jednoduchého obsahu, určité libosti či nelibosti a určité motorické reakce. Počátek by tedy pak měl právě tak jako každý složitý děj duševní tři stránky: obsahovou, citovou a volní (vědomí jakéhosi napětí). Nejvýznamnější otázka psychologické teorie zní, jak z prvku (počátku) vyložit složitost duševních dějů, vjemů, představ, soudů atd. Na smyslové vjemy dívá se Krejčí podle tehdejší orientace jako na počátkové družiny a snaží se vystavit s principem pouhé sumace. Představy byly by pak jen vybarevné vjemy. V čítí, vnímání a představování vidí Krejčí základ duševního dění. Vyšší myšlenkové děje chápe jako spojování představ vjemů, takže by zákony asociační musily stačiti pro jejich řád.

V »Asociačním zákonu« ukazuje Krejčí, jak asociační zákony byly vyvozeny, jaká je jejich vědecká nosnost a filosofický význam. Asociační (reprodukční) zákony jsou jistě velikým vědeckým ziskem. Vrhly ostré světlo na průběh obsahových zážitků. Krejčí je si dobře vědom dosahu těchto zákonů. Ví, že není možné jejich použít pro výklad citového a volního života, jak se o to kdysi pokoušeli angličtí asocianisté. Ukazuje také, že nelze jimi vyložit spojení počátků ve vjemy. Ale užití jejich vztahuje Krejčí nejen na průběh představový, nýbrž i na soudy. Píše výslovně: »Soud skládáme za spojení nebo rozpojení představ. I vznik souzení a jeho vývoj náleží v obor působnosti zákonů asociačních.« (Str. 131) Dnešní názor na soud, jeho vznik, jeho povahu a průběh je ovšem zcela jiný.

Svémi dvěma monografiemi připravil si Krejčí základy své psychologické teorie, kterou pak soustavně rozvíjí ve své šestidílné »Psychologii«. Nevýhodou této rozměrné knihy je, že jednotlivé její díly vycházely v příliš velikých časových vzdálenostech, že mezi prvním a šestým dílem uplynulo plných 25 let. Došlo k nutně k určitým nesrovnalostem, podmíněným rychlým rozvojem

psychologie. Autor jest si ovšem těchto nesrovnalostí vědom, píše o nich v předmluvě k 6. dílu a chce je vyrovnat přepracováním prvých dvou dílů. Do rozměrů zbytečně rozvleklých rozrostla se kniha hlavně vinou nepsychologické látky, kterou je napěchována. Odbíhá příliš často a s přílišnými podrobnostmi do výkladů biologických, filosofických, historických, estetických, étických, logických a j.

Vliv soudobého vědeckého prostředí obráží se hmatatelně v psychologické teorii i soustavě Krejčího. Celková organizace vědecké práce nutí přirozeně každého vědce, aby o dosavadním výzkumu byl řádně orientován, aby naň mohl navazovat a organicky v něm pokračovat. Tím si vysvětlíme moc t. zv. vládnoucích vědních principů. Po té stránce každý badatel vrůstá do daného prostředí a přináší mu svou daň. Je nejen tvůrcem, je sám také výtvorem. Díly, která v době Krejčího pracovních počátků udávala v psychologii tón, byly James Millova »Analysis of the Phenomena of the Human Mind« (1829) a zejména E. Machova »Analyse der Empfindungen« (1885).

Pod vlivem těchto respektovaných děl stává se rozbor duševna v složky a stanovení prvků (elementů) vládnoucím metodickým principem v psychologii. Jiným časovým znakem tehdejšího výzkumu je těsná spolupráce psychologie s fyzikou a fysiologií, na nichž se psychologie orientuje a jejichž metod užívá k řešení vlastních otázek. Psychologie měla se stát opravdovou přírodovědou. Mluvme-li dnes o této psychologii, užíváme výrazů *psychologie elementová, atomisující, mechanistická*, poněvadž hleděla vyložit duševno pouhou sumací složek. Metodickým podkladem tehdejšího výzkumu je pracovní hypotéza o duševnu jako svazku složek. Tento postoj nepřipouštěl tehdy ještě možnost názoru na duševno jako na jedinečnou živou celistvost, která by nebyla výlučně určována složkami, nýbrž sama by tvoření těchto složek také spoluurčovala. Tato celistvost roste, vyvíjí a přetvořuje se stále, je v neustálém toku a nelze ji vyložit pouhou sumací. Mechanistický ideál tehdejší psychologie byl uskutečněn v úspěšných kvantitativních datech psychofyziky, pod jejichž vlivem dlouho se drželo falešné dogma (později optickou psychologií vyvrácené) o nepochopitelnosti mezi fyzikálním popudem a duševním dojmem. Tato přírodovědecky orientovaná psychologie užívá podle možnosti experimentu a může se vykázat řadou úspěchů: zkoumají se smyslové dojmy a zejména jejich závislost na fyzikálních popudech i fysiologických činitelích, měří se reakční doby, vybuduje se paměťová mechanika jdoucí do neobyčejných podrobností (Ebbinghaus, G. E. Müller), zachycují a měří se tělesné průvodní jevy citové (Lehmann), zkoumá se vliv práce a únavy (Kraepelin, Mosso) atd.

Tak vypadá psychologický výzkum v době, kdy Krejčí píše svou soustavu. Je samozřejmé, že se duch doby obráží v jeho psychologické teorii. Ovšem Krejčí při tom neztrácí svou

individualitu. Především vnucuje se mu elementová analýsa, takřka sama sebou. Otázka elementu je v psychologii dodnes ještě nevyřešena. Počitek a jednoduchý (smyslový) cit pokládají se téměř souhlasně za prvky, někde uznává se i volní prvek. Krejčí přijímá jen jeden prvek, počitek, a hledí složité děje duševní vyložit skladem. Počitku i složitým dějům duševním přisuzuje tři stránky obsahovou, citovou a volní. Ale třístránkovitost nedá se empiricky zjišťovat a tak Krejčí sám přiznává, že tato věta jeho teorie obecného uznání se nedožila (Česká Mysl, 1911, str. 71). Dnešní výzkum ukazuje, že nelze také přírodovědecké chápání vývojového hlediska jen tak beze všeho přenášet na vznik duševní složitosti. Na začátku duševna (u dítěte, primitiva) nestojí počitek, z něhož by se podle schémat Krejčího vyvíjely složitější děje, nýbrž nerozčleněná duševní massa, z níž by se vyvíjely na jedné straně vjemy, na druhé straně představy. Prokazují to v nejnovější době eidetické výzkumy Ericha Jaenscheho. Počitek je teprve plodem velmi pozdní abstrakce. Krejčí uvádí výslovně ještě v 6. díle své psychologie: »Počitek má v sobě všechno, z čeho možno další vývoj duševní pochopiti a je zkonstruovati.« (Str. 406.)

Jiná základní věta psychologické teorie prof. Krejčího je psychofyzický paralelismus. Je to vlastně metafyzická hypotéza, která vysvětluje vztah mezi duševním a tělesným podkladem, na něž je duševno vázáno. Tuto hypotézu vyvolaly obtíže, které naráží důsledné vybudování příčinného vztahu mezi psychickým a fyzickým. Podle paralelismu tvoří duševní a tělesné děje dvě řady úplně uzavřené a souběžné. Při tom jednotlivé členy jedné řady nemají vlivu na členy řady druhé, nýbrž každému ději psychickému je přiřazen nějaký děj fyziologický (ne naopak). Ale paralelismus nedá se empiricky zjišťovat, nemáme možnost zjistiti, jak nervový děj danému duševnímu odpovídá. Jiná veliká překážka této hypotézy je, že nepřetržitá souvislost nervového dění nedá se do všech podrobností vysledovat. Paralelismus zůstává nouzovou hypotézou jako kausalismus. Zde Krejčí při všem svém úzkostlivém empirismu nemohl metafyzice.

Také pojem duševna si Krejčí zbytečně zúžil, aniž by později nějak upravil. Omezuje duševno jen na vědomé a dává výraz své biologické orientaci, formuluje je takto: »duševní jevy jsou uvědomené reakce organismu«. (Psychologie, VI., str. 406.) Logické zřetele nutí jej pak nejen k tomu, aby zamítal nesprávné užívání pojmu nevědomého duševna (na př. nevědomé představy, což znamená nevědomé vědomé), nýbrž aby popíral tento pojem vůbec. Nevědomé duševno není pojmem popisným (nečáno), nýbrž vysvětlovacím. Tento pojem znamená kausální myšlením vysuzované, ale neuvědomené příčiny duševních jevů (stopy paměťové a jejich asociace, tendence a j.). Paralelista tak zásadní jako je Krejčí musí ony vysuzované a zkušeností nedávané příčiny umísťovat do řady psychické. Že se Krejčí bránil proti

správnému užívání pojmu nevědomého duševna a proti jeho ztotožňování s duševnem podvědomým, nutno jen vítati.

Do neživé schematicnosti strhly Krejčího asociační konstrukce hlavně při výkladu vyšších duševních výkonů a tak zejména IV. díl jeho soustavy (Psychologie myšlení) příliš zastaral oproti dnešnímu vědnímu stavu. Jak jsem již dříve uvedl, i vznik souzení a jeho vývoj náleží podle Krejčího v obor působnosti zákonů asociačních. Když Krejčí svůj čtvrtý díl vydával, byla již jistá část výzkumů würtzburšské školy (práce Bühlerovy, Messerovy, Marbovy) známa. Tyto výzkumy ukázaly na př. že vědomí významu slov a vět vystupuje v nenázorné formě, že tedy jejich »smysl«
nedá se převádět na počítky. Tyto obsahy nenázorné povahy zjistil Bühler (Aha-Erlebnisse). Pozdější práce psychologie myšlení zamítly pak sensualistické a asociační konstrukce jako nepostačující k výkladu vyšších duševních jevů (rozumění řeči, chápání vztahů, souzení, myšlení a jednání vedené cílem). Selzovou zásluhou zůstane průkaz, že průběh spořádaného myšlení neřídí se asociačním zákonem, nýbrž požadavky myšlených předmětů (cílů), které vystupují jako určující tendence. Faktem jest, že asociační psychologie přes všechny umělé konstrukce a dodatky (na př. Müllerovu konstelační teorii) nedovedla vyložiti konstanty spořádaného myšlení.

Tak trpí psychologie Krejčího nedostatky všech předčasných pokusů o soustavu. Psychologie elementová, atomisující, v jejích službách Krejčí stál, neuspokojila. Vidí se, že duševní děje ne lze chápat jako pouhé sumy jednoduchých složek, že nejsou vůbec povahy sumační, nýbrž konstitutivní. Vidí se, že elementární analýsa nedovedla zachytit ani mezelementové vztahy ani celistvostní vlastnosti, které se nedají vyložiti z prvků, nýbrž z jednotného zážitkového celku. Dnes již rýsují se oproti mechanistické psychologii obrysy úplně nové orientace, orientace strukturální. Strukturou (člankovanou stavbou) je podle Sprangra psychický útvar, v němž složky jsou podmíněny celkem a proto jen z něho vysvětlitelné. Rozpory mezi psychologickou teorií Krejčího a soudobým vědním stavem v psychologii jsou již dnes značné, ale vytryskly z příliš rychlého růstu této mladé vědy a nelze je připisovat Krejčímu.

Chceme-li býti spravedliví, nesmíme pustit se zřetele malost našich předválečných poměrů, která nedovolovala Krejčímu, aby se mohl specialisovat jen na jeden vědní obor. Jeho trvalou zásluhou zůstane, že si musil důsledný empirismus v psychologii teprve vybojovati. Tento zápas není právě radostnou kapitolou našeho předválečného vědeckého života. Stáli proti němu zastánci metafysické spekulace (Mareš), kteří ji sice ze své vědní oblasti také vylučovali, ale v psychologii ji chtěli držet a drží ještě dnes za každou cenu (viz Marešovu »Fysiologickou psychologii«). Nemají-li ve fyzice a v biologii místa spekulace o podstatě hmoty, právem odkazuje také psychologie spekulace o podstatě duše do

metafysiky. Starší generace vzpomene někdejších prudkých a často nechutných sporů o psychologii bez duše, v nichž bylo proti Krejčímu užíváno nepěkných zbraní.

Psychologické dílo Krejčího je veliké a úctyhodné. Mluví z něho věcnost, solidnost, střízlivost a přísná logičnost, které tolik vyznačují autorovu osobnost. Těmito vlastnostmi přispěl nemálo k vědecké výchově dnešní mladší generace, která mu jistě zůstane vděčna.

JAN ZLÁMAL (Stěpánov u Olomouce):

POČTÁŘSKÁ RETROSPEKTIVA.

Samozřejmě je nám možno hovořiti toliko o písemnictví a praksi doby poválečné. Klasobraní a zkušenosti doby válečné hodnotiti ve směru kladném vůbec nelze. Trudnou pravdou i přitom je, že ani poválečná literatura početní didaktiky mnoho (především kvantitativně) neobohatila. Tím není ovšem řečeno, že by nebyla přinesla nových myšlenek a podnětů, ale má tím být spíše naznačeno, že nenalezla dosti ohlasu a obecnějšího porozumění. Dále je také pravda, že ani ty nové myšlenky a podněty, které se na našem chudobném pedagogickém nebi objevily a došly povšimnutí, nebyly obecně do širší praxe převedeny, prohlášeny byvše nannoze za pouhé teoretické spekulace, které jsou domněle života a praktického využití neschopny a již proto zavržitelný, nehledíc k provokativnímu prý rázu jich rozšiřování. Napsalo se zkrátka na jejich adresu, že je lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše. To jest, reforma počtářství byla částí pedag. tisku striktně odmítnuta jako nevčasná a zatím nepotřebná. Ale odmítavé to stanovisko je jistě jen přechodné, protože je prostě neudržitelné, a to ze dvou příčin: především vyslovené opatrnickví je ve smyslu pedagogického pokroku zcela trpné a ve smyslu reakcionářském (nepřímo) zase natolik aktivní, že je nebezpečné, což je tím osudnější, že ony hlasy ozvaly se zvláště vášnivě z kruhů, jež jinak vždy dosud vedly pedagogický ruch na našich školách národních.

Je oblíbenou výtkou reformátorům, že odsuzující vše dosavadní, lají prý i rozumným konservativcům, sami však nic pozitivního leč fantasmata nezralá, plané teorie a liché často domněnky na trlt nepřinášejí; že berou solidním pracovníkům víru v didaktický standard, nahrazují ji hluchými hesly a prázdnými frázemi a přivozují takto ve vyučovací praksi jen neblahý zmatek. K výtce té mám připomínku. Není tomu vždycky tak, jak se vytýká. Reformisté nepraví, že by dosavadní metody ve všech svých složkách byly absolutně špatné; tvrdí pouze, že jsou vadné jen ve složkách některých, jindy pak, že jsou nevhodně užívány, a že účelovou revisí (restrikcí) učiva, změnou metody a přeskupením hledisk vyučovatelských lze školskou praksi podstatně ihned zlepšiti a zjednati jí současně možnosti dalšího vývoje. Je nutno vzdáti se